

Priateľské sídlisko alebo o dôležitosti prostredia pre zdravú komunitu seniorov

Alena ROCHOVSKÁ, Juraj MAJO, Marcela KÁČEROVÁ, Slavomír ONDOŠ

Friendly neighbourhood, the importance of the environment for a healthy seniors' community

Abstract: *The aim of the paper is to analyse the relationship between the physical environment of the Bratislava-Dúbravka neighbourhood and the seniors. We attempt to identify the aging process and demographic characteristics of aging (with a specific aim at the seniors living in the households of singles, and to verify the existence and evaluate the space – seniority relationship. One of the main results of the research is Dúbravka being one of the most intensive aging Bratislava neighbourhoods – intensity of the growth of proportion of 65 years and older in Dúbravka was higher than in Bratislava and Slovakia. Research results also prove that the space itself forms and transforms social relations, helps to shape the community, and design of the environment of the settlement has a salient influence on social interactions and their intensity. The seniors in Dúbravka appreciate the natural environment of their neighbourhood, especially the proximity of the forest and the sufficiency of parks and playgrounds. There has been preserved rural way of life in certain parts of Dúbravka. In the interviews, seniors who live in these parts, mostly in family houses, highlighted good neighbourly relations which are much stronger in comparison with anonymous relationships from the housing estates, where predicted anonymity was confirmed. The inhabitants of the housing estates declared formal relations with their neighbours only, while friendly contacts were mostly independent of their place of residence.*

Keywords: *seniors, housing estate, urban space, social network, Bratislava-Dúbravka neighbourhood*

Úvod

Mesto a mestský priestor predstavujú v súčasnosti mimoriadne dynamický a nevidaný stupeň vývoja ľudskej civilizácie. Špecifická forma života v mestskom prostredí je výrazne naklonená životnému rytmu dnešnej doby: v ideálnom prípade je vhodným prostredím pre dynamického, dravého a dobre situovaného mladého človeka. Už dávnejšie definoval americký teológ Harvey Cox (2013) mestský priestor (v 60. rokoch 20. storočia ho pomenoval ako technopolis) ako priestor, ktorý má tvar (v sociálnom význame – anonymitu a mobilitu) a štýl (profánnosť a pragmatickosť). Skupiny obyvateľov mesta, odlišné najmä svojim vekom či výškou príjmu, si zdanlivo svoje postavenie v meste hľadajú ťažko.

Starnutie obyvateľstva sa v našich podmienkach akoby stereotypne spája skôr s rurálnym priestorom. Dokonca aj špecifická východoeurópska forma industrializácie v podobe rozsiahlych panelových sídlisk akoby nepočítala s poproduktívnym obyvateľstvom. Zámer sídliskovej výstavby bol v redukovanií sídelnej segregácie najmä na základe príjmov a nerovnakej deľby bohatstva (Růžička 2010, p. 141). Dobová snímka výstavby socialistického sídliska v Československu na začiatku 80. rokov 20. storočia *Panelstory* brilantne znázorňuje polohu seniora v takomto sídlisku – či už sa spája s osamelosťou, rodinnými zväzkami na diaľku, vykorenenosťou z donútenia vzhľadom na záujmy pracujúcich detí, či nezaujmom susedov a

problematickým nadväzovaním kontaktov. Panelové sídliská a ich komunity však nezostali statickými v čase: aj oni dozrievali, tvorili väčšie či menšie komunity s viac alebo menej intenzívnou obmenou obyvateľstva a najmä menili svoju vekovú štruktúru. Tradičný obraz mladšej rodiny ako najväčšej sídliskovej kohorty socialistických čias sa postupne premenil na obraz dôchodcov, ktorých deti už žijú samostatne.

V súvislosti so starnutím obyvateľstva v mestách sa automaticky vo vzťahu k seniorom vynára spojenie nízkej mobility, negatívneho vnímania mesta, či sociálneho vylúčenia. Tento aspekt nie je vo výskume mesta možné zanedbať, avšak výlučné zameranie na tieto aspekty môžu byť sporné a nedostatočne vystihujúce vzťah k mestu. Sýkorová (2012) vo výskume vzťahu starších obyvateľov k mestu výstižne konštatuje, že nie je nevyhnutné nájsť komplexný pohľad na vzťah starnúcej populácie a urbánneho priestoru, ako skôr hľadať odpoveď na otázku pre „ktorých seniorov, v čom, ako, kedy a v akom kontexte“ (Sýkorová 2012, p. 125). V určitých aspektoch však starších jedincov možno zaradiť do kategórie obyvateľstva akoby s menším právom na mesto. Miera zapojenia seniorov v celomestskom meradle sa často javí ako neviditeľná, redukovaná medzi štyri steny komunitných centier a sociálnych inštitúcií. Vo verejnom priestore sú tak vytláčani silnejšími aktérmi zabúdajúc na dávny význam miest – ako verejných priestorov spoločenskej interakcie a stretu odlišností, aj keď o právo obývať mesto viedli rozliční jedinci a skupiny oddávna zápasy (Mitchell 2003, p. 18). Hoci v tomto prípade Mitchell (2003) hovorí o užšej skupine seniorov žijúcich v sociálnych inštitúciách, domovoch a penziónoch pre seniorov.

Harvardský výskum trvajúci takmer 80 rokov dokázal, že zdravá, prijímajúca komunita nám pomáha žiť dlhšie a byť šťastnejšími. Najpodstatnejším záverom vyplývajúcim z výskumu je fakt, že najdôležitejšie v našich životoch sú medziľudské vzťahy (Vaillant a Mukamal 2001). Podľa rozsiahleho výskumu tí ľudia, ktorí boli vo veku 50 rokov vo svojich vzťahoch spokojní, boli vo veku 80 rokov najzdravší. Inými slovami, sociálne väzby sú silnými prediktormi zdravia a blahobytu v neskoršom živote.

Človek si svoje sociálne väzby utvára počas celého života. Najskôr v rodine, neskôr pribudnú vzťahy zo školy, pracoviska, bydliska, priatelia, známi, susedia. Niektoré vzťahy sú pevné, sprevádzajúce človeka po celý život, iné sa menia v závislosti od toho, kde a ako človek realizuje svoje denné aktivity. Je určite nespochybniteľné, že v spleti vzťahov a sociálnych väzieb sú rodinné väzby tými najdôležitejšími.

Významným faktorom, ktorý zohráva dôležitú úlohu pri participácii na sociálnych vzťahoch je vek. Práve seniorský vek často sprevádza osamelosť a nižšia sociálna začlenenosť. Viacgeneračné domácnosti sú v súčasnej dobe skôr výnimkou, deti žijú so svojimi partnermi, deťmi, na inom sídlisku, často v inom meste. Ďalším faktorom osamelosti je odchod do dôchodku a s tým spojená strata kontaktov z pracoviska. Po úmrtí jedného z partnerov zostáva množstvo seniorských domácností jednočlenných. Svoju úlohu zohráva aj nižšia mobilita ako dôsledok zdravotných problémov.

V domácnostiach, ktorým chýbajú rodinné vzťahy, je veľmi dôležitá existencia širších sociálnych sietí. Vedomie spolupatričnosti, dobré medziľudské vzťahy, spolupráca v rámci komunity, pocit bezpečia sú všetko faktory, ktoré podstatne ovplyvňujú kvalitu života človeka v meste. Obyvatelia, ktorí sú sociálne angažovaní a aktívne začlenení do komunity, majú tendenciu žiť dlhšie a byť zdravší fyzicky i mentálne (Leyden 2003). Ale nielen prostredie formuje sociálne vzťahy ľudí. Tento vzťah človeka a prostredia je obojstranný. Sociálne vzťahy, existujúca a fungujúca komunita môže ovplyvňovať celkovú atmosféru mesta. Ako napríklad Putnam uvádza vo svojej štúdii, v mestách s vyššou úrovňou sociálnych kontaktov (sociálneho kapitálu) založených na dôvere sú „aj verejné priestranstvá čistejšie, ľudia priateľskejší a ulice sú bezpečnejšie“ (Putnam 2000).

Fyzické prostredie človeka, v ktorom žije a realizuje svoje aktivity, formuje aj jeho sociálne vzťahy. Prostredie mesta, život na panelových sídliskách prináša do života seniorov množstvo špecifik.

V nasledujúcom texte sa pomocou príkladu mestskej časti Bratislava-Dúbravka pokúsime priblížiť niektoré aspekty vzťahu medzi fyzickým prostredím mesta a obyvateľmi v seniorskom veku. Cieľom príspevku je jednak identifikovať sídelno-demografické charakteristiky starnutia (so špecifickým pohľadom na seniorov žijúcich v domácnostiach jednotlivcov) a verifikovať existenciu a problematiku vzťahu priestor (prostredie) – senior (vplyv anonymity mestského prostredia, špecifickosť vzťahu v závislosti na type zástavby a iné).

Dáta a metodika

V snahe identifikovať sídelno-demografické charakteristiky starnutia v mestskej časti Bratislava-Dúbravka sme využili kombináciu kvalitatívneho aj kvantitatívneho metodologického prístupu, primárne, aj sekundárne dáta.

Prvým dôležitým zdrojom informácií boli výsledky sčítania obyvateľov. Prostredníctvom štatistickej analýzy dát SODB 2001 a 2011 sme identifikovali špecifiká procesu starnutia mestskej časti v kontexte mesta a tiež v jednotlivých sídelných jednotkách mestskej časti. Porovnanie dvoch rokov nám umožnilo zachytiť zmeny v procese starnutia tohto sídliska. V druhej rovine analýz sme využili detailnejší výberový súbor údajov o hospodáriacich domácnostiach jednotlivcov vo veku 65 rokov a viac. Databáza unikátnych a detailných údajov obsahovala cenné sociálno-demografické informácie o rodinnom stave, veku, počte živonarodených detí v prípade žien, kategóriu bytu, jeho výmere, roku prisťahovania do Dúbravky, resp. obce súčasného trvalého bydliska. Pri charakterizovaní populácie seniorov sme využili aj niektoré z charakteristík, ktoré sa v rámci cenového zisťovania objavili prvýkrát, napríklad otázky počítačovej gramotnosti. Takto detailne vytvorená unikátna databáza nám v rámci možnosti zisťovania v sčítaniach obyvateľstva poskytla dobré východisko na možnosti zachytenia rôznych aspektov samostatnosti ale aj osamelosti v staršom veku.

Etnografia je považovaná za vysoko relevantnú pre poznávanie každodenného života a vnímania rôznych sociálnych skupín, za akú môžu byť považovaní seniori v meste (Creswell a Merriman 2011). Bežnými metódami získavania dát v etnografickom výskume sú rozhovory, poznámky z terénu a zúčastnené pozorovanie (Savage 2007). Preto bol vzhľadom na cieľ nášho výskumu za východiskový zvolený etnografický metodologický prístup. Sekundárne dáta zo SODB boli doplnené primárnymi, ktoré sme získali prostredníctvom rozhovorov so seniori trvalo bývajúcimi v mestskej časti Dúbravka. Tieto informácie nám umožnili nahliadnuť do vzťahu senior – prostredie iným spôsobom ako pomocou štatistických údajov.

Kvalitatívny výskum prebiehal v letných mesiacoch (2016 a 2017) v bratislavskej mestskej časti Dúbravka. Zúčastnilo sa ho 20 študentov odboru humánna geografia, ktorí počas dvoch týždňov realizovali rozhovory s náhodne oslovenými respondentmi – seniori. Celkovo bolo realizovaných 36 individuálnych rozhovorov. Dôležitou súčasťou výskumu bolo tiež pozorovanie vo vybraných lokalitách mestskej časti, ktoré boli vyberané najmä vzhľadom na charakter zástavby – obytné zóny tvorené zástavbou vidieckeho charakteru (tzv. stará Dúbravka) a hustejšie zastavané sídliská s panelovými domami. Okrem obytných zón prebiehalo pozorovanie na verejných priestranstvách, na námestí, pri Dome kultúry, v okolí obchodov (nákupné centrum Saratov, Lidl), v okolí kostola, pri zdravotnom stredisku, v parkoch a na ihriskách.

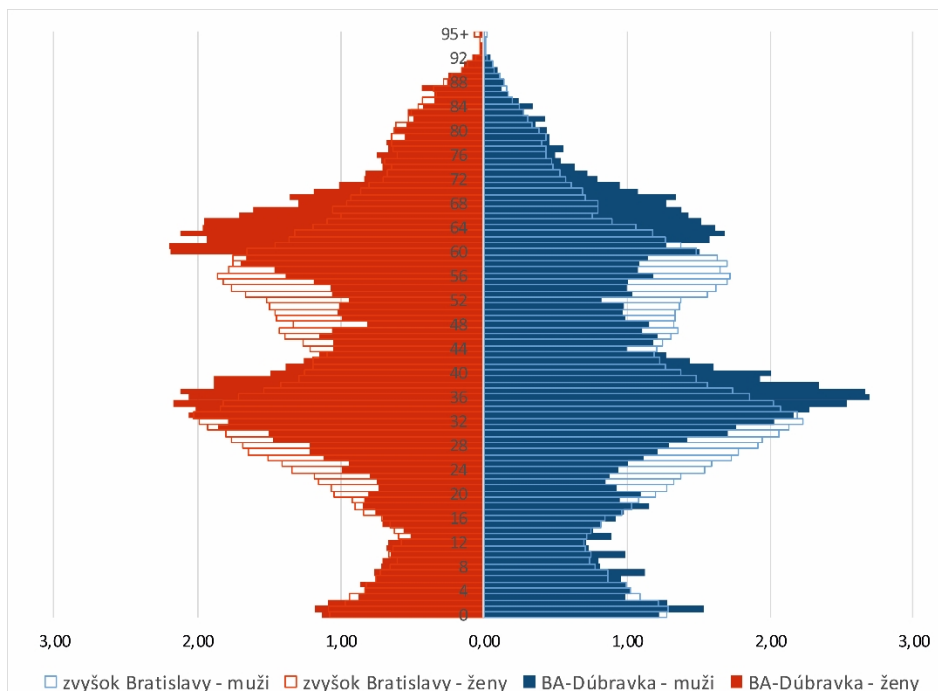
Sídelno-demografická charakteristika mestskej časti

Bratislavská mestská časť Dúbravka sa až do 70. rokov 20. stor. vyvíjala ako vidiecka obec v blízkom zázemí a napojení na mesto Bratislava. Pred etapou moderných sčítaní obyvateľstva od roku 1869 počet obyvateľov prekročil hodnotu 500. Od roku 1869 je následne evidentný pomerne súvislý prírastok obyvateľstva (medzicenzovo na hodnote aspoň 10 %). Druhá etapa pomerne výrazného prírastku nastáva v období 1921-1930, kedy Dúbravka prekročila počet 1 000 obyvateľov. Za obdobie 10 rokov v tomto období narástol počet obyvateľov o viac ako 20 %. K rozsiahlejším zmenám dochádza až v posledných dvoch dekádach socializmu. Kým

v roku 1961 mala Dúbravka 1 315 obyvateľov, v roku 1980 to bolo až 40 000 obyvateľov. Takýto veľký prírastok obyvateľstva nemá v slovenských pomeroch obdobu. Celkovo tak v období socializmu (podľa sčítaní 1950-1991) sa počet obyvateľov v tejto mestskej časti zvýšil 25-násobne (ŠÚ SR 2003, FSÚ 1978). Žiadna iná obec na Slovensku v tomto období nedosiahla tak výrazný prírastok obyvateľstva vyjadrený relatívnymi ukazovateľmi.

Prevažná väčšina obyvateľov Dúbravky žije v sídliskovej zástavbe. Jednotlivé základné sídelné jednotky majú v tejto oblasti od 3 000 až do takmer 8 000 obyvateľov. Základné sídelné jednotky s najväčším počtom obyvateľov sú koncentrované v strednej časti – ul. Kpt. Rašu a Cabanova ulica (6 200 a 8 000 obyvateľov). Najmä ZSJ Cabanova je mimoriadne husto zaľudnená (16 000 obyvateľov/km²). Celkovo Dúbravka dosahuje hustotu zaľudnenia takmer 3 800 obyvateľov/km².

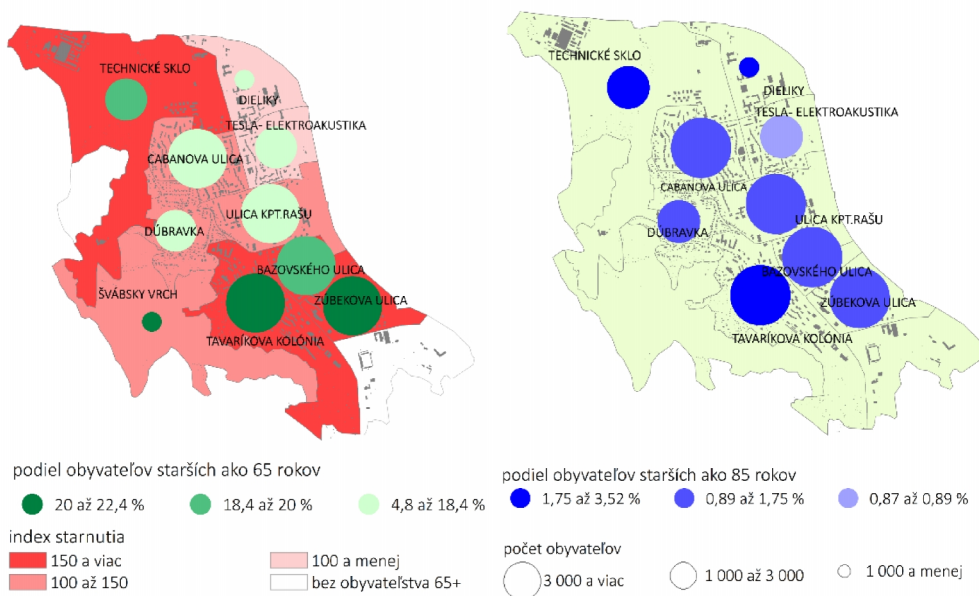
Špecifické postavenie má Dúbravka aj z hľadiska veku. V roku 1950 nebola z hľadiska podielu obyvateľov nad 65 rokov výrazne odlišná od priemeru Slovenska (6,3 % v Dúbravke a 6,7 % v SR)(ŠÚ SR 1957). V súčasnosti sa podielom tejto časti populácie zaraďuje Dúbravka medzi nadpriemerné, a to nielen v rámci Slovenska, ale aj Bratislavy. Naznačené trendy plasticky dokumentuje veková pyramída (Obr. 1), kde je v porovnaní s populáciou zvyšku Bratislavy (bez údajov za MČ Dúbravka) vidieť posun v dvoch najvýznamnejších generáciách, ktoré sa v období normalizácie výrazne podieľali na prisťahovalectve do Bratislavy. Najmä z hľadiska intenzity prírastku starého obyvateľstva je potrebné upriamiť pozornosť na nadpriemerné zastúpenie obyvateľstva vo veku približne od 62 – 75 rokov v porovnaní so zvyškom Bratislavy. Preto, napríklad podiel obyvateľov nad 85 rokov, ktorý je síce aj v porovnaní s celoslovenskými hodnotami nadpriemerný (1,6 % v Dúbravke a 1,1 % v SR), avšak v kontexte celobratislavských hodnôt nie je Dúbravka v tomto smere výnimočná. Z tohto hľadiska sú v celoslovenskom kontexte v Dúbravke aj nadpriemerné hodnoty indexu starnutia. Na 100 obyvateľov vo veku do 14 rokov je v Dúbravke až 140 obyvateľov vo veku nad 65 (Bratislava – 116 a Slovensko – 83).

Obr. 1. Veková pyramída Bratislavy-Dúbravky a zvyšku Bratislavy v roku 2011

Zdroj: ŠÚ SR (2011)

Pri podrobnejšom pohľade sa ukázu niektoré priestorové rozdiely aj v rámci relatívne malého územia, akým je Dúbravka (obr. 2). Až v troch ZSJ (Zúbekova ulica, Tavarikova kolónia a Technické sklo) predstavuje populácia nad 65 rokov 1/5 všetkého obyvateľstva (najviac v Zúbekovej ulici, kde je 22,4 % obyvateľov nad 65 rokov). Sídliskové územia Dúbravky v severnej a najhustejšie zaľudnenej oblasti sú ešte relatívne mladšie (Cabanova aj Ulica kpt. Rašu sú z hľadiska podielu tohto obyvateľstva mierne podpriemerné v rámci Dúbravky). Naopak, Zúbekova a Bazovského sú z tohto hľadiska iba mierne staršie. Celkovo intenzitu starnutia obyvateľstva podčiarkuje aj podiel 85-ročných a starších, ktorí sú najviac koncentrovaní v ZSJ Technické sklo (3,5 %) a Tavarikova kolónia (2,6 %). Najmä sídelná jednotka Tavarikova kolónia sa z tohto hľadiska javí ako relatívne najstaršia, avšak pri doplnení údajov o index starnutia, najstaršou lokalitou je zrejme Technické sklo (na 100 obyvateľov 0-14 ročných pripadá 200 65 a viacročných). Tieto údaje môžu byť ovplyvnené celkovou veľkosťou populačného súboru týchto ZSJ v roku 2001 (Technické sklo – 1 365 obyv. a Tavarikova kolónia – 5 138 obyv.).

Obr. 2. Vybrané charakteristiky poproduktívnej zložky obyvateľstva v základných sídelných jednotkách Bratislavy-Dúbravky v roku 2011; Zdroj: ŠÚ SR (2011), podklad Geofabrik (2016)

Domácnosti seniorov – jednotlivcov v Dúbravke

Seniori starší ako 65 rokov tvorili v roku 2001 spolu 11,6 % populácie Dúbravky (v Bratislave 12,3 % a v SR 11,4 %). Ich podiel narástol do roku 2011 na úroveň 18,7 % (v Bratislave 14,7 % a v SR 12,6 %). Intenzita prírastku obyvateľov nad 65 rokov bola v Dúbravke výraznejšia v porovnaní s Bratislavou ako aj Slovenskom (absolútny počet seniorov sa zvýšil až o 48 %). Veľmi výrazný prírastok zaznamenalo obyvateľstvo staršie ako 85 rokov (nárast o 112 %; rozmiestnenie v mestskej časti na obr. 2). Z viacerých aspektov sa preto javí, že Dúbravka nielenže starne intenzívnejšie ako ostatné sledované jednotky, ale najvýraznejšie sa starnutie prejavuje nárastom absolútneho počtu obyvateľov starších ako 85 rokov (v Bratislave a aj v SR v rokoch 2001-2011 najintenzívnejšie rástol počet obyvateľov vo veku 80-84 rokov – pozri tab. 1).

Z počtu viac ako 4100 seniorov v Dúbravke, viac ako 37 % žilo v roku 2001 v samostatnej domácnosti (v SR viac ako 33 % a v Bratislave 36,7 %). V tomto ohľade je v desaťročnej perspektíve zaujímavý trend: podiel samostatne hospodáriacich (a často aj samostatne žijúcich)

seniorov sa znižuje, čo je v podstate celoslovenský trend (v roku 2011 žilo samostatne 33,5 % seniorov v Dúbravke, 26,3 % seniorov v SR a v Bratislave 34,7 %). V rámci Dúbravky bol v roku 2001 najvyšší podiel domácností jednotlivcov – seniorov v oblastiach s individuálnou domovou zástavbou (tzv. stará Dúbravka) 38 %, avšak v ZSJ Tavárikova kolónia 56 % a ZSJ Technické sklo až 81 % seniorov nad 65 rokov žilo v samostatných domácnostiach. Za obdobie desiatich rokov ich podiel v rámci ZSJ v Dúbravke vo všeobecnosti poklesol (napr. „stará“ Dúbravka mala 29 % seniorov v jednočlenných samostatne hospodáriacich domácnostiach. Nadpriemerné hodnoty mali ZSJ Technické sklo (56,7 %), Tavárikova kolónia (40,1 %) a aj ulica kpt. Rašu (35,6 %). Je vcelku prekvapivé, že podiel individuálne žijúcich seniorov sa zvyšuje podľa veku (obr. 3) a v najvyššej vekovej kategórii s najvyšším rizikom odkázanosti sa hodnoty Dúbravky v porovnaní s Bratislavou a SR pomerne výrazne odlišujú. V roku 2011 podiel samostatne žijúcich seniorov nad 85 rokov poklesol na 52 %. Celkovo priemerný vek týchto seniorov je 75 rokov (v najstarších ZSJ -Tavárikova kolónia a tzv. stará Dúbravka je to 77 rokov) a za obdobie 2001- 2011 sa výraznejšie nemenil.

Tab. 1. Veková štruktúra seniorov – podiel seniorských vekových skupín v % v rokoch sčítaní obyvateľstva 2001 a 2011

	65-69	70-74	75-79	80-84	85+
Dúbravka 2011	39,97	23,50	15,93	12,10	8,51
Dúbravka 2001	33,75	29,02	21,49	9,80	5,95
Bratislava 2011	32,47	23,15	18,76	14,90	10,71
Bratislava 2001	29,90	29,07	23,85	9,96	7,22
SR 2011	32,11	25,36	19,87	13,75	8,90
SR 2001	32,33	28,73	22,25	9,45	7,25

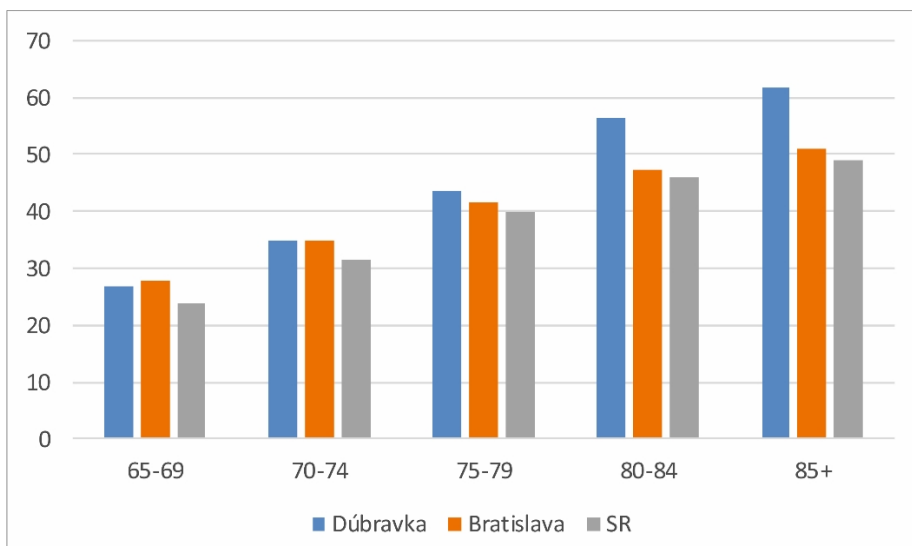
Zdroj: ŠÚ SR (2001, 2011)

Hoci by sa vzhľadom na vek sledovanej populácie očakávalo, že ide o obyvateľov, ktorí v mieste rodiska prežili celý život, nie je tomu zďaleka tak. Iba 4 % z nich sa narodili v Dúbravke a iba 19 % v priestore Bratislavy. Väčšina obyvateľov uviedla iné rodisko, resp. žiadne. Podľa údajov z roku 2011 sa väčšina súčasných seniorov prisťahovala do Dúbravky (menej ako polovica seniorov uviedla tento údaj) začiatkom 70. rokov (najviac v roku 1975), avšak 20 % z tých, ktorí uviedli rok prisťahovania, sa do Dúbravky prisťahovali po roku 2000. Napríklad v ZSJ Technické sklo až 40 % samostatne žijúcich seniorov sa prisťahovalo po roku 2000 (v časti Tavárikova kolónia to bolo 11 % seniorov). Najčastejšie sa po prelome tisícročí sťahovali seniory nad 85 rokov (31 % z tohto súboru sa prisťahovalo po roku 2000). Celkovo 15 % samostatne žijúcich dúbavských seniorov možno považovať za starousadlíkov, keďže sa prisťahovali do začiatku 70. rokov. Najviac z nich žije vo východných častiach Dúbravky (ZSJ Tesla – elektroakustika a Zúbekova ulica majú viac ako 1/5 seniorov – starousadlíkov).

Aj v rámci jednotlivých častí Dúbravky je možné pozorovať rovnaký trend, avšak v prípade ZSJ s vysokým zastúpením domácností jednotlivcov sa práve najvyššie hodnoty samostatne hospodáriacich jedincov vyskytujú v najvyšších vekových kategóriách. Nielen v ZSJ Technické sklo a Tavárikova osada je veľmi vysoký podiel samostatných seniorov vo veku nad 85 rokov – 85 % a 80 %, ale v kontexte Dúbravky nadpriemerne samostatne žijúcich najstarších seniorov nachádzame aj v tzv. starej Dúbravke (takmer 78 %), pričom vo vekovej kategórii 80-84 ročných je to viac ako 90 %.

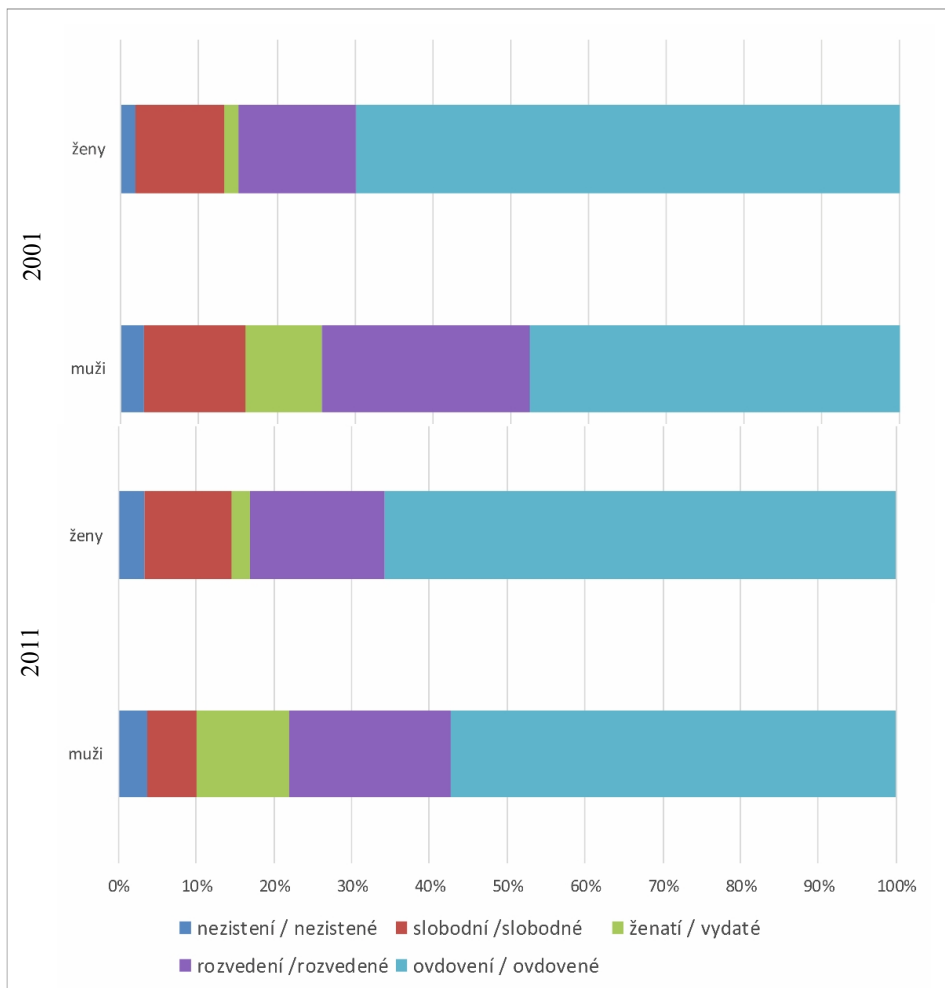
Nepomer v rámci seniorov hospodáriacich samostatne je možné pozorovať aj pri pohlavnej štruktúre. Vo všetkých sledovaných úrovniach je vysoká dominancia žien nad mužmi (v Dúbravke tvoria muži v štruktúre domácností jednotlivcov nad 65 rokov len 22 %). Podobné hodnoty sú aj na úrovni Slovenska a aj v rámci Bratislavy (okolo 20 %). Menej priaznivé vo

vzťahu k pohlaviu sú ukazovatele porovnávané s celkovou populáciou starších seniorov. V prípade Dúbravky až polovica žien starších ako 65 rokov žije v samostatnej domácnosti (v roku 2011 až 60 %), pričom v prípade mužov je to len 21 % (v roku 2011 14,8 %). Na úrovni Slovenska sú hodnoty pomerne vysoké, avšak nižšie ako v prípade Dúbravky a Bratislavy (43 % žien v SR a 47 % žien v Bratislave, v roku 2011 43 %). Mestské prostredie vo väčšom rozsahu generuje nielen vyšší podiel samostatne žijúcich osôb, ale najmä samostatne žijúcich starších žien, pričom samostatnosť sa s vekom zvyšuje. V Dúbravke takto žije až 66 % žien starších ako 80 rokov (41 % mužov). V Bratislave takto žije vo veku 80 a viac 58 % žien a na Slovensku 55 % žien (mužov len 30 % v Bratislave a aj v SR). V období 10 rokov sa podiel samostatne žijúcich seniorov starších ako 80 rokov v Dúbravke znížil na 49,5 %, v SR na 38,7 % a v Bratislave na 47 %. Celkový pokles podielu samostatne žijúcich seniorov je zrejímavý aj pri štruktúre podľa pohlavia – nad 80 rokov žije samostatne v Dúbravke 59 % žien a 31,6 % mužov (v Bratislave 55 % žien a 30 % mužov a v SR 45 % mužov a 24 % žien).

Obr. 3. Podiel (v %) seniorov žijúcich v domácnostiach jednotlivcov podľa veku v roku 2001; Zdroj: ŠÚ SR (2001)

Ani z hľadiska rodinného stavu nie je štruktúra jednoznačná. Väčšina jednotlivcov v Dúbravke je ovdovených (65 %, z čoho medzi ženami 70 % a medzi mužmi 48 %). Výraznejšie sa situácia za 10 rokov nezmenila – podiel ovdovených klesol síce na 64 %, zároveň poklesol podiel vdov 66 %, ale sa zvýšil podiel ovdovených mužov na štruktúre jednočlenných seniorských domácností – 58 %. Pomerne veľkú časť týchto jednotlivco žijúcich seniorov však tvoria rozvedení a rozvedené (18 %, pričom v prípade mužov až 27 %) a až v ďalšom poradí sú slobodní a slobodné (12 %, muži 13 %). Zaujímavým urbánnym fenoménom je vyšší podiel zosobášených (3,5 %). Tento fenomén sa týka najmä mužov, medzi ktorými je ich až 10 %, najviac vo veku nad 85 rokov. V roku 2011 podiel slobodných a ovdovených poklesol, mierne narástol podiel rozvedených (18 %), ako aj ženatých/vydatých. Typickým rodovým rozdielom je, že samostatne žijúci muži nad 65 rokov sú v 12 % prípadov ženatí a ženy vo viac ako 11 % slobodné. Na Slovensku je v štruktúre samostatne žijúcich dôchodcov až 80 % ovdovených (83 % v prípade žien) (v roku 2011 53,4 % a 78 % v prípade žien) a v Bratislave 68 % (57 % v prípade žien) (v roku 2011 60,7 %, v prípade žien 64 %). V štruktúre slovenských seniorov – jednotlivcov sa prejavuje väčšia diverzifikácia rodinných foriem skôr u mužov (napr. 11 % mužov je ženatých a 14 % je slobodných), ženy sú v 79 % ovdovené (Obr. 4).

Obr. 4. Štruktúra mužov a žien žijúcich v samostatnej domácnosti v Dúbravke podľa rodinného stavu v roku 2001 a 2011; Zdroj: ŠÚ SR (2001, 2011)

Novodobou zisťovaným fenoménom sčítania obyvateľstva v roku 2011 je znalosť práce s informačnými technológiami. V Dúbravke je medzi samostatnými seniormi táto znalosť vysoko nadpriemerná v porovnaní so SR, kedy 37 % dúbavských seniorov uviedlo znalosť práce s internetom, pričom väčšie znalosti majú skôr muži (54 %) ako ženy (30,6 %). V Bratislave má takúto gramotnosť len 20,5 % zo seniorov a v SR iba 4,8 %. Vo všetkých úrovniach vedia viac pracovať s IKT muži ako ženy. Celkovo, populácia Slovenska v 53 % prípadoch uvádza znalosť práce s internetom. Zisťovanie znalosti práce s IKT je do určitej miery dobrým indikátorom spoločenskej izolovanosti. Vo vyššom veku a v etape zníženej fyzickej mobility môžu tieto znalosti zvyšovať intenzitu kontaktov s rodinou, priateľmi a udržať prístup k informáciám. V mestskom prostredí a v prostredí MČ Dúbravka nadpriemerné hodnoty znalosti práce s IKT môžu naznačovať potenciálne nižšie riziko miery spoločenskej izolácie v tomto smere. Ukazovatele sú však len orientačné a pri starších vekových kategóriách by si tento vzťah zaslužil hlbšiu analýzu.

Pri analyzovaní bývania sme sa zamerali na základné údaje o bytovom fonde. Z hľadiska celkovej plochy bytu v Dúbravke, boli v roku 2001 (podľa ŠÚ SR 2001) plochy bytov jednotlivcov v porovnaní s Bratislavou v priemere o 10 m² menšie (52 m²). V Bratislave žili osamelí dôchodcovia v bytoch s priemernou výmerou 60,5 m² a na Slovensku 75,2 m². Vo všetkých sledovaných úrovniach išlo o podpriemernú hodnotu. Za obdobie 10 rokov sa priemerná výmera ich bytov zvýšila na 65 m². Zostala však mierne podpriemerná v porovnaní so všetkými tromi úrovňami, hoci rozdiely sa zmenšili (Bratislava 67,9 m² a SR 79,6m²). Je zaujímavé, že muži v priemere bývajú v bytoch s väčšou podlahovou plochou.

Z hľadiska štandardov bývania, 85 % z týchto bytov je zaradených do prvej kategórie (v Bratislave podobne a v SR iba 54 %). Pomerne vysoký je aj podiel bytov najnižšej, štvrtej kategórie (v Dúbravke 12 %, v Bratislave 6,8 % a v SR 25 %). V medzicenzovom porovnaní poklesol podiel bytov 1. kategórie na 79 %. (v Bratislave 81 %, v SR 67 %). Celkovo, byty vyššej kategórie sú obývané skôr ženami. Až 17 % samostatne bývajúcich mužov – seniorov býva v byte najnižšej kategórie. Byty s domácnosťami jednotlivcov sú najviac lokalizované v časti Tavárikova kolónia, kam patrí až 37 % domácností jednotlivcov, hoci ich výmera je pomerne nadštandardná (70 m²).

Sídlisko priateľské k veku

V dôsledku rýchleho starnutia obyvateľstva si tvorcovia komunálnych politík a poskytovatelia služieb čoraz viac uvedomujú dôležitosť poskytovania služieb alebo produktov "priateľských k veku". V posledných rokoch sa zintenzívnila diskusia o stratégiách a postupoch, ktoré zabezpečujú, že služby a produkty spĺňajú špecifické potreby a životné situácie starších ľudí. Tento takzvaný "senior friendly boom" sa v poslednom desaťročí rozšíril v Severnej Amerike aj Európe. Myšlienka "komunity priateľskej k veku" je poslednou inkarnáciou tohto trendu v diskusii o starnutí. Budovanie a udržiavanie prostredia priaznivého pre vek sa vo všeobecnosti považuje za kľúčovú zložku pozitívneho prístupu k riešeniu problému starnutia obyvateľstva (Lui et al. 2009). Mnohí autori v tejto súvislosti zdôrazňujú dôležitosť možnosti využívania verejných priestranstiev pre obyvateľov v seniorskom veku (napr. Foster et al. 2004, Musil 1993, Temelová a Dvořáková 2012). Dostupnosť parkov a zelených plôch v mestách býva v rámci rôznych výskumov hodnotená ako jeden z dôležitých faktorov kvality života, či už sa jedná o husto zastavané centrá miest (Temelová, Ouředníček a Dvořáková 2009), alebo sídliská (Leyden 2003, Plane a Klodawsky 2013). V tejto súvislosti viacerí autori upozorňujú na dôležitosť bezpečnosti, napríklad upozorňujú na parky ako lokality s potenciálnym nebezpečenstvom z pohľadu starších ľudí (napr. Pain 1997, Foster et al. 2004, O'Brien 2005).

Prostredie mestskej časti Dúbravka má vzhľadom na svoje fyzicko-geografické pomery predpoklady na množstvo možností trávenia voľného času na verejných priestranstvách a v prírodnom prostredí. Dúbravka je lokalizovaná v tesnej blízkosti Devínskej Kobyly s turistickými chodníkmi pre peších aj cyklistov. Na sídliskách sú menšie aj väčšie parky, najmä časti sídliska vystavané v sedemdesiatych rokoch sú zastavané nižšími panelovými domami s veľkorysými riešenými vnútornými priestranstvami s predzáhradkami, detskými ihriskami, lavičkami a bohatou zeleňou. Neskoršie vystavané časti sú o niečo menej zelené s hustejšou a vyššou zástavbou. Celkovo je však Dúbravka považovaná za časť Bratislavy s príjemným prostredím pre život. Podľa prieskumu Hudcovskej (2010) podstatne viac obyvateľov Dúbravky ju vnímalo ako pomerne čistú mestskú časť s príjemným prostredím pre život, než bolo tých, čo boli nespokojní.

V podobnom duchu sa vyjadrovali aj respondenti v rozhovoroch realizovaných počas výskumu, oceňovali prírodné prostredie, najmä blízkosť lesa a dostatok parkov a ihrísk.

„Za veľkú výhodu Dúbravky považujem blízkosť prírody a klud, čo mi veľmi vyhovuje, keďže už mám svoje roky a rád bicyklujem.“ (muž, 72)

„Mne sa páči tá príroda, ktorá je tak blízko a aj to, že sú tu pekné kopce, nie ako tá rovina, čo je v Petržalke.“ (žena, 62)

„Je tu všetko čo potrebujem, mám všetko poruke. Ešte tu máme krásny les, kde môžem ísť so ženou na zdravú prechádzku.“ (muž, 71)

„Je tu všetko čo potrebujem, moja rodina, susedia, priateľky, obchody, kostol, doktor, no všetko načo si spomeniem a hlavne príroda a pokoj.“ (žena, 66)

Obr. 5. Les v katastrálnom území Dúbravka, iba pár minút od obytnej časti (foto: A. Rochovská)

Najmä vzhľadom na obmedzenú mobilitu a možné zdravotné problémy seniorov je dôležité, aby boli verejné priestory prispôbené tak, aby ich bolo možné využívať v každom veku. Sídlišká priateľské k veku disponujú verejnými priestranstvami, kde starší obyvatelia môžu relaxovať, stretávať sa a interagovať s rešpektom k ich limitovanej mobilitě (Musil 1993).

Z pozorovania na verejných priestranstvách v Dúbravke bolo evidentné, že obyvatelia mestskej časti tieto priestory využívajú, nielen nimi prechádzajú, dochádza v nich k interakciám medzi jeho užívateľmi. Dôležitým faktorom je ich štruktúra, ak sú vhodne usporiadané, vytvárajú možnosti pre kontakty a stretnutia. Prispôbenie priestorov zdravotným znevýhodneniam, ktoré často sprevádzajú vyšší vek, je rovnako dôležité (mnohí pri chôdzi používajú paličky, nevládzu dlho stáť na jednom mieste). Konkrétnym príkladom je priestor námestia pred kultúrnym domom, kde je drobná parková zeleň a lavičky, na ktorých počas pozorovania posedávali seniori, najmä ženy a rozprávali sa.

Lavičky a bezbariérové plochy sú na verejných priestranstvách mimoriadne dôležité. Priestor pred kostolom, malá voľná plocha a blízky parčík vytvárajú v tejto mestskej časti priestor vhodný pre stretnutia a rozhovory. V čase pozorovania po omši sa pred kostolom nachádzalo pomerne veľké množstvo ľudí, pričom počet seniorov bol oproti inému vekovému priemeru dominantný, prevažovali najmä ženy vo veku odhadom nad 65 rokov, z pozorovania bolo zrejme, že ľudia sa poznajú a zhovárajú. Po omšiach sa ešte krátky čas (cca 15 minút) zdržujú pred kostolom a diskutujú. V tomto priestore hneď pri kostole, kde však lavičky chýbajú, bolo možné pozorovať viacero hlúčikov seniorov, z ktorých sa mnohí opierali hlavne o rôzne paličky, alebo barly, prípadne o múrik, keďže tam miesto na sedenie chýba.

Dúbravské zdravotné stredisko je lokalizované mimo hlavnej cesty, vedie popri ňom pomerne široký chodník, ktorý je kľudný, oddelený od frekventovanej cesty aj panelovej zástavby trávnatými plochami a zeleňou a je lemovaný množstvom lavičiek. Z pozorovania v tomto priestore bolo vidno, že tento priestor je obyvateľmi veľmi využívaný a najmä za pekného počasia sú lavičky obsadené. Okrem mamičiek s deťmi sa tu nachádzalo najmä v dopoludňajších hodinách veľké množstvo seniorov.

“Niektoré skupinky dôchodkýň sedeli aj vyše hodiny. Často som pozoroval, že sa pri sebe zastavili dve dôchodkyne ktoré sa na chvíľu rozprávali ak bola voľná lavička tak si sadli a ak nie tak stali na kraji chodníka.” (študent, účastník pozorovania)

Ďalším príkladom pozorovanej lokality je rozsiahly športový areál Peknikova. Areál je opлотený, poskytuje veľa trávnatých plôch, detské ihriská a množstvo lavičiek. Seniori, ktorí trávili čas v tomto priestore boli často s deťmi. Medzigeneračná pomoc, starostlivosť o vnúcatá, bola spomínaná aj v rámci realizovaných rozhovorov. Aj iné, menšie detské ihriská, ktoré sú upravené, sú hojne navštevované, mnohé deti sprevádzajú najmä príslušníci staršej generácie. V čase výskumu boli rovnomerne zastúpené obe pohlavia a popri deťoch a mládeži boli seniori najčastejšou vekovou skupinou, ktorú bolo v týchto miestach možné pozorovať.

Podobne tomu bolo aj v átriách domov, ktoré majú predzáhradky a dostatok miest na sedenie, prípadne v parkoch či už v rámci bytovej zástavby, alebo okolo základných škôl. Ešte na tomto mieste môžeme poznamenať, že boli veľmi ochotní sa zhovárať.

Výsledky pozorovania potvrdili význam verejného priestranstva pre seniorov, a najmä dôležitosť vhodnej úpravy a vybavenia týchto plôch tak, aby mohli byť využívané. Je to dôležité jednak vzhľadom k možným zdravotným obmedzeniam, tieto priestory však môžu byť tiež dôležitým priestorom pre vytváranie a budovanie sociálnych sietí.

Obr. 6. *Atmosféra sídliska so staršou paňou oddychujúcou na lavičke. (foto: A. Rochovská)*

Dizajn prostredia, budovanie komunity a vytváranie sociálnych väzieb

Hoci je rodina považovaná v rámci sociálnych sietí za najdôležitejšiu (Stenning et al. 2010), aj komunita, susedstvo môžu zohrávať dôležitú úlohu pre jednotlivca najmä v prípadoch, kde rodina a blízke príbuzenstvo absentujú, alebo žijú na vzdialenejšom mieste. Pre seniorský vek je potreba sociálnych sietí dôležitá z viacerých dôvodov. Nepracujúci ľudia v staršom veku majú viac voľného času, ktorý trávia väčšinou v domácom prostredí, alebo blízkom okolí bydliska, vyšší vek prináša aj rôzne zdravotné obmedzenia a väčšiu potrebu pomoci (s dopravou, nákupmi, v domácnosti a podobne). Slabé, alebo neexistujúce sociálne siete preto môžu viesť k vyššej osamelosti starších.

O veľkých mestách sa často hovorí ako o anonymnom prostredí s vysokou mierou individualizácie, čo môže generovať väčšiu osamelosť najmä u starších obyvateľov. Sociálne a fyzicky presýtené prostredie mesta môže viesť k pocitom bezvýznamnosti, apatie, nezájmu a ľahostajnosti (Schmeidler 2001). Podľa Schirmer a Michailakis (2015) je starší vek spojený so stratou verejnej a sociálnej súdržnosti, (medzigeneračnej) solidarity a ľudských hodnôt,

ktoré sú hybnou silou samoty u starších osôb. Russell a Schofield (1999) poznamenávajú, že sociálna izolácia je často spojená s úmrtím jedného z manželov, chorobou, zdravotným postihnutím, s odchodom do dôchodku a nízkymi príjmami.

Vyšší vek prináša so sebou spravidla obmedzenie pohybu, fyzického i sociálneho. Život starších ľudí sa viac obmedzuje na okolie ich bydliska, kde trávajú väčšinu dňa, ale v ktorom hľadajú i príležitosti pre sociálnu komunikáciu. Nepracujúci ľudia v staršom dôchodkovom veku sa vyznačujú vyššou priestorovou viazanosťou. Vďaka prechádzkam cez sídlisko ho tiež lepšie poznajú. Tieto prechádzky, čas i sociálna potreba, ktorú majú, im umožňujú pozorovať život na sídlisku, nadväzovať kontakty. Ich komunikácia v lokalite sa najčastejšie orientuje na susedov z domu alebo na ľudí v podobnom veku (Janto 2014).

Dizajn prostredia – množstvo a charakter verejných priestranstiev, prítomnosť parkov, lavičiek, ale aj výška budov, v ktorých ľudia žijú a hustota zástavby, to všetko môže mať vplyv na budovanie sociálnych sietí, existenciu a fungovanie komunity.

Pri pozorovaní prostredia mestskej časti Dúbravka sme predpokladali, že sociálne siete v lokalitách s vidieckejším charakterom budú iné ako v prostredí s hustejšou, panelovou zástavbou. Na tento fakt v súvislosti s využívaním sociálnych sietí pri utváraní živobytia domácností upozornili aj Stenning et al. (2010). V prostredí, ktoré je anonymnejšie (vysoké panelové domy, veľa bytov vo vchode), sa ľudia skôr nepoznali, často nevedeli, kto sú ich susedia, kontakty boli skôr výnimočné. Na dôležitosť formy zástavby, najmä podlažnosti domov poukázali aj Janto (2014), Gifford (2007), Pargač a Tomandl (1995) alebo Ginsberg a Churchman (1985).

Pôvodná vidiecka obec Dúbravka bola k mestu Bratislava pripojená v roku 1946. V 60. rokoch 20. storočia v súvislosti s výstavbou bratislavských sídlisk bol pre obec vydaný stavebný zákaz, čo malo za následok zachovanie časti staršej zástavby. V osemdesiatych rokoch obec a časť lesného aj záhradného chotára vyhlásili za rekreačnú oblasť Bratislavy, čím sa nadviazalo na snahy z roku 1911, kedy si tu postavili prvé chaty. Týmto opatrením sa časť starej obce zachovala. Zachovaním pôvodného vidieckeho charakteru časti Dúbravky sa čiastočne zachoval aj vidiecky spôsob života. Ľudia v tejto časti mesta žijú v rodinných domoch, vlastní záhradky, poznajú sa, majú dobré vzťahy. Osadenstvo v tejto časti (tzv. stará Dúbravka) sa nemení tak dynamicky ako v sídliskovej časti, ľudia sa dobre poznajú už roky.

„My, starousadlíci, sa poznáme skoro všetci. Ale ľudí v panelákoch je strašne veľa, tých až na nejaké výnimky nepoznám. (muž, 64, býva v rodinnom dome)“.

Viaceri v rozhovoroch zdôrazňovali dobré susedské vzťahy, ktoré sú v porovnaní s anonymnými vzťahmi z panelákov omnoho bližšie.

„Naši susedia sú aj naši priatelia. Pravidelne sa navštevujeme, oslavujeme spolu narodeniny, organizujeme spoločne výlety, návštevy kultúrnych a športových podujatí. Navzájom si pomáhame a radi prijmeme aj dobrú susedskú radu“ (muž, 66).

„Včera som bol zapáliť sviečku na ženin hrob. Cestou domov som stretol kamaráta so ženou, ktorí ma pozvali k sebe na obed, bolo to od nich veľmi milé, takže som sa cítil šťastne.“ (76 r. vdovec)

„Bývam v svojpomocne postavenom rodinnom dome. Veľmi som spokojná s touto lokalitou. Tu sú len samé výhody, ako sú napríklad príroda, pokoj, dobré kultúrne vyžitie a aj moja rodina a priateľky tu tiež bývajú.“ (69 ročná vdova)

„Dúbravka nie je taká typická časť Bratislavy, je to tu podľa mňa také tichšie a pokojnejšie. Možno je to aj tým, že bývame v dome a máme svoje súkromie a vlastnú záhradku, ľudia nám tu nebúchajú na radiátory a neštekajú psiská.“ (74 muž s manželkou)

Charakter tejto časti sídliská vystihujú aj zápisky z denníka výskumníka zachytené počas pozorovania: *„V tejto lokalite sa zdržiavajú hlavne ľudia stredného a seniorského veku. Deti absentujú, zopár detí sa okolo nás mihne s rodičmi, ktorí idú navštíviť miestny úrad. Dvaja starší páni sedia spolu na lavičke (pravdepodobne známi) a pozorujú okolie, kývajú nám. Ďalší*

starší pán vchádza do miestnej krčmy. Panie zhruba vo veku 75 rokov sedia na lavičke oproti úradu, zhováraajú sa. Kolega sa ich pýta, ako sa im tu žije, usmievajú sa, zhodnú sa že kludne. Okolo prechádza veľa seniorov na bicykloch. V okolitej 'dedinke' panuje dobrá atmosféra, miestni tvrdia, že majú medzi sebou dobré vzťahy, nakoľko sa medzi sebou poznajú roky. "

Podobne ako na vidieku, bývanie v rodinnom dome väčšinou prináša viac povinností a práce okolo domu a záhrady. To môže na jednej strane pre seniorov predstavovať záťaž, ale na druhej strane nevyhnutnú fyzickú aktivitu, ktorá ako uvádzajú napríklad Ruuskanen a Ruoppila (1995), je prospešná a dôležitá pre psychický blahobyt starších ľudí.

Dôležitosť dizajnu fyzického prostredia potvrdili aj výpovede respondentov bývajúcich v hustejšie zastavanej, panelovej časti Dúbravky. Časť sídliska, ktorá disponuje zelenými dvormi a trojposchodovými bytovými domami s predzáhradkami bola menej anonymná ako tá s dvanásťposchodovými domami, kde obyvatelia deklarovali iba povrchné vzťahy so svojimi susedmi, priateľské kontakty, ktoré mali, boli poväčšine nezávislé od miesta bydliska.

„Predtým, než som sa sem prisťahoval, som žil na dedine, tam sme sa všetci so všetkými poznali, tu je to iné, je to tu väčšie aj vďaka ľuďom. Tu si ľudia viac chránia svoje súkromie. Tak zväčša sa poznáme a s tými, čo tam bývajú dlhšie alebo sú v mojom veku sa aj sem tam na chodbe pozhovárime, ale nenavštevujeme sa.“ (muž, 72 r.)

„Panelák trojposchodový, s tými predzáhradkami, to je ako rodinný dom. Som maximálne spokojná, mne tu nič nechýba, som tu vžitá, ja nič iné k životu nepotrebujem. Som spokojná, mne nič nevádi.“ (vdova, 67 r.)

„My sa v bytovke poznáme hádam so všetkými, ale tú anonymitu si udržujú v dnešnej dobe asi všetci, takže nemáme až také blízke vzťahy, aj keď tu bývame dlho.“ (68 r. pani s mužom)

Panelové, dvanásťposchodové domy zákonitejšie predstavujú priestor, kde sa ľudia poznávajú menej (obvykle tam je viac ako 70 bytov) a zmeny nájomcov sú omnoho častejšie. Navyše nedisponujú spoločnými priestormi, kde by dochádzalo k interakciám, ľudia sa zvyčajne stretnú iba pri výťahu, alebo na občasných domových schôdzach a teda sa nepoznajú, alebo iba tí, ktorí žijú v dome veľa rokov.

„Týchto, čo tu bývajú, absolútne nepoznám, tam oproti, čo je tam jednoizbový byt, to oni stále prenájomujú, takže tam sa iba pozdravíme. S hentými susedmi tiež len tak, že dobrý deň. Tam na tej druhej strane sú tiež tri byty, tam bývajú v takom veku ako ja, jedna pani doktorka tam býva, tiež už je na penzii, ďalšiu poznám, lebo ona chodí do kostola, ale ona už je osemdesiatročná, a ešte jedna býva na tej strane čo ja, lebo tam sú tiež tri byty. Tú tiež poznám len tak, akože na chodbe si povieme, ako sa máte... Ale ináč nič, nenavštevujeme sa.“ (66 r. pani žijúca 10 rokov v 12-poschodovom dome)

Zaujímavým fenoménom života v meste je vlastníctvo psa, ktorý predstavuje pomerne odlišný fenomén v porovnaní s vidieckym priestorom. Ak by sme svoj pohľad zjednodušili, tak kým pes na vidieku je najmä strážcom domu, ktorý väčšinou žije „na dvore“, v meste predstavuje najmä spoločníka, ktorý so svojim majiteľom zdieľa bývanie v byte, každodenné spoločné prechádzky, nákupy, mestské psy často vidieť oblečené. Existuje viacero štúdií, ktoré poukazujú na priaznivý vplyv starostlivosti o psa na človeka (napr. Krause-Parello a Gulick 2014, Krause-Parello 2012, Knight a Edwards 2008). Podľa Knight, Edwards (2008) a Cutt et al. (2007), vlastníctvo psov slúži ako prostriedok na podporu fyzickej aktivity a socializácie vo všetkých vekových skupinách, ale hlavne starší ľudia by mali využívať fyzické, psychologické a sociálne výhody interakcií so psami. Stahl et al. (2001) zdôrazňujú, že najmä osamelo žijúci seniori majú omnoho menej pohybu (autori uvádzajú až dvakrát vyššiu pravdepodobnosť sedenia), a teda prechádzka so psikom je pre túto skupinu mimoriadne prospešná.

To môže byť súčasne prospešné pre celú spoločnosť, keďže sa potenciálne znižuje nutnosť poskytovania zdravotnej a sociálnej starostlivosti. Podľa autorov je potenciálny prínos psov

k životu ľudí zatiaľ nedostatočne docenený a mal by byť zahrnutý do hlavného prúdu rozvoja mestských a vidieckych komunit a služieb.

Hoci sledovať vlastníctvo psa u seniorov nebolo našim primárnym cieľom, počas pozorovania priestoru a rozhovorov sme sa tomu nevyhli a náš výskum tvrdenia spomenutých autorov podporuje. Majitelia psov ľahšie nadväzujú priateľské vzťahy, tieto vzájomné interakcie, ktoré často mestské prostredie prirodzene neumožňuje, sú teda uľahčované hlavne vďaka vlastníctvu štvornohého miláčika, ako býva pes zvyčajne označovaný. Existencia sociálnych sietí je dôležitá najmä pre osamelých seniorov. Prechádzka so psom umožňuje seniorom preklenúť každodennú rutinu v byte prechádzkami, stretnutiami a rozhovormi s inými majiteľmi psíkov, ktoré môžu mať významný priaznivý psychologický efekt, rovnako ako každodenná fyzická aktivita mimo priestoru bytu.

„Ja tu v okolí veľa ľudí poznám, keďže tu žijem tak dlho, veľa času trávim vonku so psom a nerobí mi problém komunikovať s hocikým, viem skoro o všetkom čo sa tu deje.“ (vdova, 60 r.)

„Vzťahy máme dobré, poznáme sa, no nemáme čas na návštevy. Aj sa poznám so psičkarmi, ktorých stretávam každý deň tu v okolí.“ (vdova, 62 r.)

„Mne už skoro celá rodina vymrela. Mám syna, ktorý žije v Dúbravke, no ten robí vo Volkswagene na zmeny, takže nemá toľko času. Takže celý svoj čas trávim so svojim psom, je to môj miláčik. So psom idem 3-krát za deň von, ale to tak, že aj 2 až 3 hodiny som s ním na prechádzke.“ (vdova, 60 r.)

„Idem so psom na prechádzku, väčšinou sama lebo mužovi sa ráno nechce nikam chodiť. Vonku postretávam kamarátky a susedky, tak s nimi vždy chvíľu pobudnem a poklebetím.“ (žena 75 r.)

Aj nedávna štúdia (Wood et al. 2005) naznačuje, že domáce zvieratá by mali byť zahrnuté do skupiny faktorov, ktoré napomáhajú tvorbe sociálneho kapitálu a komunitného povedomia. V porovnaní s nevlasníkmi sa majitelia domácich zvierat omnoho pravdepodobnejšie zúčastňujú na podujatiach v rámci komunity a tiež sa častejšie podieľajú na susedských výmenách (rôzne typy priazne a pomoci). V tomto kontexte je možné sa pozerieť aj na našu skúmanú lokalitu, ktorá má v tomto smere potenciál na budovanie sociálnych sietí, napríklad aj prostredníctvom budovania infraštruktúry pre majiteľov psíkov.

Záver

Na Slovensku môžeme už dlhodobo pozorovať zvyšovanie počtu obyvateľov nachádzajúcich sa na vrchole vekovej pyramídy. Podľa údajov z roku 2013 je zo 100 slovenských obyvateľov 13 v seniorskom veku (Káčerová a Ondačková 2015), pričom nielen vo vidieckom, ale aj v mestskom prostredí predstavujú početnú a rastúcu skupinu obyvateľov. Vedecký demografický záujem o priestor mesta v období po roku 1990 odrážal najmä aspekty presunu obyvateľstva, aj keď už niektoré staršie štúdie (napr. Bleha a Buček 2010, p. 119) naznačili starnutie početných skupín obyvateľstva, ktoré sa prisťahovali do Bratislavy v období socializmu a v budúcnosti prírastok tohto obyvateľstva odhalí mnohé problémy. Obzvlášť sídlisková forma mestského prostredia, akým je v prevažnej miere aj jedna z najstarších mestských častí Bratislavy – Dúbravka, je špecifická zvýšenou koncentráciou obyvateľstva, ktoré sa prisťahovalo najmä v období normalizácie. Pôjde pre našu spoločnosť o vskutku nový fenomén nárastu urbánnych seniorov so špecifickými spoločenskými problémami, ktoré sa na vidieku nevyskytujú, resp. vyskytujú v obmedzenej forme. Základným rozdielom medzi starnutím v mestskom a vidieckom prostredí je komunita a miera jej vnútornej súdržnosti, ako aj kvalita prostredia - z výskumu je totiž zrejmé, že prostredie formuje, sociálne vzťahy, pomáha utvárať komunitu a dizajn prostredia sídliska má zásadný vplyv na sociálne interakcie.

V súvislosti so starnutím možno spomenúť paradox, pokiaľ ide o spôsob, akým vnímame povahu mestského života. Na jednej strane je mesto považované za motor inovácií a zmien (Phillipson a Scharf 2005), nekonečných možností pre aktívny život, športové, kultúrne podujatia, vzdelávanie, zábavu a podobne. Fyzické prostredie mesta je prispôbené rýchlejšiemu tempu ekonomicky aktívnych ľudí, kedy anonymita nepredstavuje zásadnú prekážku, sociálne interakcie sa odohrávajú zväčša na pracovisku, vo voľnočasových zariadeniach, v školách a v rodine, domácnosti. Na druhej strane však pre skupinu starších ľudí s obmedzenou mobilitou, obvykle s nižšími príjmami z dôchodkov, z ktorých je často možné zaplatiť iba nevyhnutné potreby pre život, môže vo vyššom veku predstavovať vážnu fyzickú i spoločenskú izoláciu. Sociálne vzťahy, ktoré vznikli počas aktívneho života sú viazané skôr na pracovisko ako bývanie a preto odchod do dôchodku môže predstavovať vyššie riziko osamelosti, navyše seniori často žijú po úmrtí partnera v jednočlenných domácnostiach. Anonymný mestský priestor (najmä v porovnaní s vidieckym) môže byť aj v tomto kontexte vnímaný negatívne. Najmä dôchodcovia, ktorých deti žili v iných mestách, prípadne v zahraničí, vnímali pocity osamelosti veľmi intenzívne („*Rodina je najdôležitejšia, no tá žije ďaleko, jedna dcéra v zahraničí a druhá na strednom Slovensku. Pre mňa sú dôležití priatelia ale i susedia.*“ – 72 r. vdovec)

V súvislosti so seniori považujeme za dôležité uviesť ešte jednu dôležitú poznámku. Je zrejmé, že zmeny v slovenskej spoločnosti v 90. rokoch mali dopad na život jednotlivca, rodiny, či komunity (Rochovská et al. 2014) ako takej. Generácia súčasných seniorov prežila najväčšiu časť aktívneho života v období socializmu a práve tejto skupiny obyvateľov sa zmena režimu dotkla veľmi citlivo. Jednou z charakteristických črt kapitalizmu je nárast sociálnych nerovností, ale aj rastúci individualizmus, zmeny hodnôt, zhoršovanie sa medziľudských vzťahov. V mestskom priestore, kde sú sociálne nerovnosti väčšie aj viditeľnejšie ako vo vidieckom prostredí predstavujú seniori zraniteľnú časť populácie – príjmy po odchode do dôchodku sú nižšie, životné náklady v mestách sú vysoké.

Dobré rodinné vzťahy a pomoc v rámci rodiny sú považované za úplne najkľúčovejšie, bez ohľadu na to, kde seniori žijú. Mestské prostredie generuje domácnosti osamelo žijúcich dôchodcov omnoho častejšie ako vidiek (dôsledok vyššej rozvodovosti, bývanie v panelovej zástavbe a pod.). Avšak práve v mestských domácnostiach osamelo žijúcich seniorov môže byť budovanie sociálnych sietí a existencia fungujúcej komunity dôležitým predpokladom pre lepšiu kvalitu ich života. Pocit spoločnej identity, rovnakých alebo podobných hodnôt, dôvera a vzájomnosť umožňujú utvárať sociálny kapitál, komunitu. Aj preto je dôležité venovať pozornosť, aby prostredie mesta, sídliska vytváralo podmienky na budovanie komunít, ktoré je pre obyvateľov v poproduktívnom veku jedným z predpokladov zdravého starnutia.

Úplne na záver: „*Juuj, tak tých (výhod Dúbravky) je tu nespočetne veľa, proste je tu všetko čo k životu potrebujete, a najmä keď máte po blízku aj svoju rodinu. Nielen pre seniorov ale pre všetkých je najdôležitejšia rodina a aj priatelia*“ (68 r. žena s manželom).

Literatúra

- BLEHA, B., BUČEK, J. 2010: Theoretical issues of local population and social policy in “shrinking” cities – some findings from Bratislava. In: Kovács, Z. ed. *Challenges of Ageing in Villages and Cities: The Central European Experience*. Szeged (Department of Economic and Social Geography, University of Szeged), 110-131.
- COX, H. 2013: *The Secular City: Secularization and Urbanization in Theological Perspective*. Princeton (Princeton University). 408 p.
- CRESSWELL, T., MERRIMAN, P. 2011: *Geographies of mobilities: Practices, spaces, subjects*. Farnham (Ashgate Publishing, Ltd), 275 p.
- CUTT, H., GILES-CORTI, B., KNUIMAN, M., & BURKE, V. 2007: Dog ownership, health and physical activity: A critical review of the literature. *Health & place*, 13(1), 261-272.
- FEDERÁLNÍ STATISTICKÝ ÚŘAD 1978: *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850-1970 I/1 a I/2*. Praha (Federální statistický úřad).

- FOSTER CH., ET AL., HILLSDON, M., THOROGOOD, M. 2004: Environmental perceptions and walking in English adults. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 58(11), 924-928.
- GEOFABRIK 2016: Slovakia, OpenStreetMap Data. *Databáza mapových podkladov .shp*. Karlsruhe (Geofabrik, GmbH). [cit. 2017-11-03]. Dostupné na <<http://download.geofabrik.de/europe/slovakia.html>>.
- GIFFORD, R. 2007: The consequences of living in high-rise buildings. *Architectural science review*, 50(1), 2-17.
- GINSBERG, Y., CHURCHMAN, A. 1985: The pattern and meaning of neighbor relations in high-rise housing in Israel. *Human Ecology*, 13(4), 467-484.
- JANTO, J. 2014: Verejný priestor v procese kultúrnej akcelerácie. *Slovenský národopis*, 1, 45-58.
- HUDCOVSKÁ, J. 2010: Prostredie naše každodenné. *Portál dubravka.kdh.sk*. Dostupné na <<http://www.dubravka.kdh.sk/prostredie-nase-kazdodenne/d-1010>>.
- KÁČEROVÁ, M., ONDAČKOVÁ, J. 2015: Proces starnutia populácie Slovenska v európskom kontexte. *Slovenská štatistika a Demografia*, 25(3), 44-58.
- KNIGHT, S. EDWARDS, V. 2008: In the Company of Wolves. The Physical, Social, and Psychological Benefits of Dog Ownership. *Journal of Aging and Health*, 20(4), 437-455.
- KRAUSE-PARELLO, C. A. 2012: Pet ownership and older women: The relationships among loneliness, pet attachment support, human social support, and depressed mood. *Geriatric Nursing*, 33(3), 194-203.
- KRAUSE-PARELLO C. A., GULICK, E. 2014: Examining demographic and psychosocial predictors of well-being in older pet owners. *International Journal of Nursing*, 3(1), 29-42.
- LEYDEN, K. M. 2003: Social Capital and the Built Environment: The Importance of Walkable Neighborhoods. *American Journal of Public Health*, 93(9), 1546-1551.
- LUI, C.-W., EVERINGHAM, J.-A., WARBURTON, J., CUTHILL, M. AND BARTLETT, H. 2009: What makes a community age-friendly: A review of international literature. *Australasian Journal on Ageing*, 28, 116-121.
- MITCHELL, D. 2003: *The Right to the City. Social Justice and the Fight for Public Space*. New York, London (The Guilford Press), 270 p.
- MUSIL, J. 1993: Changing urban systems in post-communist societies in Central Europe: Analysis and prediction. *Urban Studies*, 30, 899-905.
- O'BRIEN, E. A. 2005: Publics and woodlands in England: Well-being, local identity, social learning, conflict and management. *Forestry*, 78(4), 321-336.
- PAIN, R. H. 1997: Old age and ageism in urban research: The case of fear of crime. *International Journal of Urban and Regional Research*, 21(1), 117-128.
- PARGAČ, J., TOMANDL, M. 1995: The city: today, yesterday and day before. *Český lid*, 82(3), 262-263.
- PHILLIPSON, CH., SCHARF, T. 2005: Rural and urban perspectives on growing old: developing a new research agenda. *European Journal of Ageing*, 2(2), 67-75.
- PLANE, J., KLODAWSKY, F. 2013: Neighbourhood amenities and health: examining the significance of a local park. *Social Science & Medicine*, 99, 1-8.
- PUTNAM, R. D. 2000: Bowling alone: America's declining social capital. In Crothers et al. eds. *Culture and politics*. New York (Palgrave Macmillan US), 223-234.
- ROCHOVSKÁ, A., MAJO, J., KÁČEROVÁ, M. 2014: Súčasná realita vzťahov na slovenskom vidieku: vidiecke komunity v ohrození alebo ako kapitalizmus pretvára sociálne vzťahy na dedine. In Chorvát, T. ed. *Miestne komunity III. Odras spoločenského vývoja po roku 1918 na charaktere a štruktúre miestnych komunit na Slovensku*. Banská Bystrica (Centrum vedy a výskumu UMB), 39-55.
- RUUSKANEN, J. M., RUOPPILA, I. 1995: Physical Activity and Psychological Well-being among People Aged 65 to 84 Years. *Age and Ageing*, 24(4), 292-296.
- RUSSELL, CH., SCHOFIELD, T. 1999: Social isolation in old age: A qualitative exploration of service providers' perceptions. *Ageing and Society*, 19(1), 69-91.

- RŮŽIČKA, M. 2010: Urbanizace chudoby a etnicity v socialistickém a (post)socialistickém městě. In Vacková, B., Ferenčuhová, S., Galčanová, L. eds. *Československé město včera a dnes: každodennost, reprezentace, výzkum*. Brno (Pavel Mervart, Masarykova univerzita), 137-158.
- SAVAGE, M. 2007: Changing social class identities in post-war Britain: Perspectives from mass-observation. *Sociological Research Online*, 12(3), 46-67.
- SCHMEIDLER, K. 2001: *Sociologie v architektonické a urbanistické tvorbě*. Brno (Zdeněk Novotný), 292 p.
- STENNING, A., SMITH, A., ROCHOVSKÁ, A., SWIATEK, D. 2010: Domesticating neo-liberalism. *Spaces of economic practice and social reproduction in post-socialist cities*. Hoboken (Wiley-Blackwell), 320 p.
- SCHIRMER, W., MICHAILAKIS, D. 2015: The lost Gemeinschaft: How people working with the elderly explain loneliness, *Journal of Aging Studies* 33, 1-10.
- STAHL, T., RUTTEN, A., NUTBEAM, D., BAUMAN, A., KANNAS, L., ABEL, T., LUSCHEN, G., RODRIQUEZ, D. J. A., VINCK, J., VAN DER ZEE, L. J. 2001: The importance of the social environment for physically active lifestyle - results from an international study. *Social Science and Medicine*, 52, 1-10.
- ŠŮ SR 1957: *Sčítání lidu 1950, obecné třídění. Přítomné obyvatelstvo podle pohlaví, věku a národnosti*. Bratislava (Štatistický úrad SR), nepublikovaný rukopis.
- ŠŮ SR 2001: *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2001*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠŮ SR 2003: *Historický lexicon obcí Slovenskej republiky 1970-2001*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- ŠŮ SR 2011: *Sčítanie obyvateľov, domov a bytov 2011*. Bratislava (Štatistický úrad SR).
- SÝKOROVÁ, D. 2012: Staří lidé ve městě. Na okraj velkého tématu. *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, 48(1), 107-129.
- TEMELOVÁ, J., DVOŘÁKOVÁ, N. 2012: Residential satisfaction of elderly in the city centre: The case of revitalizing neighbourhoods in Prague. *Cities*, 29, 310-317.
- TEMELOVA, J., OUŘEDNÍČEK, M., DVOŘÁKOVÁ, N. 2009: *Socioekonomická analýza Území MČ Praha I*. Research report. Praha (Univerzita Karlova v Praze), 12 p.
- VAILLANT, G. E., MUKAMAL, K. 2001: Successful aging. *American Journal of Psychiatry*, 158, 839-847.
- WOOD, L., GILES-CORTI, B. 2005: The pet connection: pets as a conduit for social capital? *Social Science and Medicine*, 61, 1159-1173.

Výskum podporila Agentúra na podporu výskumu a vývoja v rámci riešenia projektu č. 15-0184 Medzigeneračné sociálne siete v starnúcich mestách, kontinuita a inovácie 2016-2020.

Adresy autorov:

Alena Rochovská
Katedra humánnej geografie a demografie,
Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského
Ilkovičova 6, 842 15 Bratislava
Slovensko
rochovska@fns.uniba.sk

Marcela Káčerová
Katedra humánnej geografie a demografie,
Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského
Ilkovičova 6, 842 15 Bratislava
Slovensko
kacerova@fns.uniba.sk

Juraj Majo
Katedra humánnej geografie a demografie,
Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského
Ilkovičova 6, 842 15 Bratislava
Slovensko
majo@fns.uniba.sk

Slavomír Ondoš
Katedra humánnej geografie a demografie,
Prírodovedecká fakulta Univerzity Komenského
Ilkovičova 6, 842 15 Bratislava
Slovensko
ondos@fns.uniba.sk